

**Čtyři recenze na knihu Zdeňka R. Nešpora „Víra bez církve?
Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století“ (ISBN 80–86067–92–0)**

(Vysvětlující vsuvky v recenzích uvedené v hranatých závorkách „[]“ – VERITAS.)

Recenzent: **Mgr. Jan Randák**

(Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze – interní doktorand Semináře českých novověkých dějin)

In: **Dějiny a současnost 27, 2005, č. 4, s. 45–46.**

Zdeněk NEŠPOR: Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století. (Albis International, Ústí nad Labem 2004, 242 s., 229 Kč)

Panování Josefa II. je obecně vnímáno jako období vrcholícího osvícenství v habsburské monarchii, které se navenek projevilo čilou reformní činností. České dějepisectví minulých desetiletí často vidělo v této době „odrazový můstek“ pro následující období českého národního obrození. Tak tomu je například v díle Františka Kutnara, který právě v období konce 18. století viděl klíčovou fázi národního obrození. V návaznosti se pak v tehdejší lidovém prostředí hledaly „zdravé“ kořeny a základy budoucího českého národa. Dobová situace ovšem byla složitější a tehdejší společnost, lépe řečeno tehdejší lidové prostředí žilo svým životem a vyznávalo své vlastní hodnoty. V souvislosti s vládou Josefa II. vzrušily tehdejší společnost především náboženské reformy, hlavně toleranční patent z roku 1781. Toto nařízení bylo totiž ve své době největším zásahem do světa [římsko]katolické víry a náboženského myšlení. Jak je však patrné z mnoha dobových materiálů, ne všemi byla panovníkova činnost vítána kladně a i když se současně jednalo na svou dobu o zřetelné reformní ústupky, ne všichni byli spokojeni s jejich mírou. Takovou neuspokojenou skupinou byli i východočeští náboženští sektáři.

Toleranční sektářství bylo nepovoleným náboženským hnutím, které bychom našli v době po vydání tolerančního patentu v oblasti středního Polabí a především ve východních Čechách. V novém náboženském rozdělení dobové společnosti na [římské] katolíky a „tolerované“ evangelíky se jeho stoupenci chápali jako „třetí strana“. Vymezovali se tak nejen vůči [římskému] katolictví, ale rovněž i proti vznikajícím církvím protestantským. Nejednalo se však o nějakou vlažnost ve víře. Jejich přesvědčení, především v první generaci, bylo pevné. „Blouznivci“ pro něj byli ochotni riskovat i odebrání potomků či vystěhování. Ačkoli je celé hnutí označováno jednotným názvem, ve skutečnosti bychom pod pojmem toleranční sektářství našli více navzájem odlišných skupin, navíc jejich nauka se postupně měnila i v průběhu generací.

V práci Zdenka Nešpora vstupujeme do problematiky lidové zbožnosti konce 18. století. Lidové prostředí tohoto období je čtenářům známé již z děl výše jmenovaného Františka Kutnara či Antonína Robka. Zdeněk Nešpor tak obecně navazuje na podobné práce a vrací opět tuto dobu do současného historického povědomí. Ve své práci však nabízí již konkrétní pohled na tehdejší lidové prostředí prostřednictvím tolerančního sektářství. Jeho kniha není k tomuto tématu v českém dějepisectví prací jedinou, většina předcházejících je však již staršího data a navíc jsou často více či méně psány z konkrétních náboženských pozic, tedy ovlivněné [římským] katolictvím respektive protestantstvím autorů. Podobně tomu bylo i

v případě marxistických historiků, jejichž přístup k této problematice a závěry byly také předem poznamenány ideovými východisky. Práce Zdeňka Nešpora je však od podobných tendencí oproštěna. Snaží se čtenáři toleranční sektářství popsat a srozumitelně přiblížit. To však neznamená, že by se autor omezil pouze na výčet jednotlivých jmen a lokalit jeho výskytu. V úvodu knížky popisuje tajné nekatolictví v době před vydáním tolerančního patentu a následně i přijetí tolerance a náboženských reforem v dobové společnosti po roce 1781. Připomenutím souvisejících tolerančních nepokojů tak čtenáři přibližuje mentalitu tehdejšího lidového prostředí. Těžištěm textu je však situace a vývoj jednotlivých sekt v generacích doby toleranční až do druhé poloviny 19. století. Autor upozorňuje na věroučnou odlišnost a na postupně se měnící názory sektářských skupin v jednotlivých generacích. Ve svém výkladu pak nezůstává omezen jen na české území, ale sleduje rovněž osudy „blouznivců“ vystěhovaných vně českých hranic – na tehdejší balkánské periferii habsburské monarchie. Z celé práce je tak patrná autorova znalost zkoumaného problému. To mu také umožňuje nejen hojně doplňovat text citáty dobových materiálů i dalších prací k tématu, ale na některých místech i opravovat jejich závěry a nabízet nové pohledy a nová vysvětlení.

Nešporova práce se tedy zabývá východočeským tolerančním sektářstvím. V tomto regionálním vymezení se však při čtení textu skrývá nebezpečí. Může se totiž stát, že se čtenář v průběhu jednotlivých kapitol příliš zaměří na konkrétní jména a místa, která odvedou jeho pozornost k událostem vyloženě místního charakteru. Je proto nutné neztrácet ze zřetele kontext celé knihy. Pak se čtenář nestane jen sběratelem místních historických „kuriozit“. Ačkoliv tedy sám autor určil předkládanou knížku širší čtenářské obci, jeho text přesto potřebuje čtenáře obeznámeného již s dobovou situací. Tomu pak nabídne srozumitelné a přístupné uvedení do konkrétní problematiky tolerančního sektářství.

Víra bez církve? je tedy příspěvkem k poznání konkrétní části dobového lidového prostředí, které se tak současně vrací po delší době do historického povědomí. Je přehledným doplněním našeho obrazu o době přelomu 18. a 19. století, respektive výrazným střípkem z mozaiky dobové společnosti, který je charakteristický svým náboženským zabarvením.

Jan RANDÁK

Recenzent: **Mgr. Petr Šorm**

(Polabské muzeum v Poděbradech – zástupce ředitele)

In: **Studia Comeniana et Historica 35, 2005, č. 73–74, s. 169–171.**

Zdeněk R. Nešpor, *Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století* (Ústí nad Labem : Albis International, 2004, 240 stran. – ISBN 80–86067–92–0)

V posledních letech se na pultech našich knihkupectví stále častěji objevují práce mladých historiků, které se věnují rozborům raně novověkých mentalit. Po loňské práci Daniely Tinkové vyšla na podzim publikace Zdeňka R. Nešpora sledující kořeny, vznik, vývoj, zánik i přetrvávání fenoménu sektářství, objevujícího se v pramenech od doby toleranční. O výzkumu této tematiky nelze jistě prohlásit, že jde o pole neorané. Naopak by se s jistou dávkou nadsázky dalo říci, že je to téma, ve kterém se realizovaly snad všechny české historiografické školy a konfesijní proudy. Bohužel právě ty většinou ovlivňovaly, včetně marxismu,¹ a priori badatelské

¹ Milan Machovec – Markéta Machovcová. *Utopie blouznivců a sektářů*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1960.

závěry generací českých historiků dvou posledních století, naše současníky nevyjímaje.² Přesto všechno jde o tematiku v posledním půlstoletí spíše marginalizovanou a badateli víceméně opomíjenou.

Monografii lze rozdělit do čtyř částí. V úvodních pasážích se autor vrací na začátek 18. století a vykresluje prostředí českého nekatolictví karolinského a tereziánského období. Hledá zde kořeny budoucího „blouznivectví“ v řadách tajných nekatolíků. Charakter a fragmentárnost pramenů i sociální chování této komunity barokních Čech (tj. maximální snaha po utajení vlastní víry i vědomí páčání hrdelních zločinů) bohužel současnému badateli příliš hluboké výlety do myšlenkového světa odhalených „kacířů“ neusnadňují. Přispívá k tomu i zjednodušující postup samotných vyšetřovatelů, v rámci kterého byli všichni nekatolíci sledováni jen ve vztahu k oficiálnímu náboženství [přesněji konfesi – vyznání] a rozdíly v jejich myšlení předjosefinskou světskou ani církevní vrchnost příliš nezajímaly. Proto běžně bývají označováni za „lutriány“, jistě i pod dojmem saských a pruských predikantů a pašeráků knih.

Spojivým intermezem, které směřuje ke studiu východočeských sektářů konce 18. a 19. století, je podrobný výklad okolností vydání i důsledků tolerančního patentu, jeho přijetí i odmítání jednotlivými skupinami obyvatelstva, oprávněný i proto, že k diferenciaci tolerovaných náboženství a sekt dochází během prvních let po vyhlášení josefinského patentu, během konstituce nově povolených a založených sborů, ať už luteránských nebo kalvínských. Autor předkládá svůj obraz vpadnutí tolerovaných náboženství do vnějškově jednolitého světa, pomineme-li velice zjednodušeně vlastní rozrůzněnost českého římského prostředí vítězného katolicismu, a rozvoje života nekatolické části společnosti, nevynechává ani roli, kterou sehrála nepřehlédnutelná postava [římsko]katolického osvícence, královéhradeckého biskupa Leopolda von Haje.

Publikace detailně mapuje vznik a vývoj východočeského sektářství, přesněji východočeských (budeme-li tyto lokality vymezovat geograficky na východ od Prahy) sektářství, neboť naprosto správně odmítá Kutnarův jednotný výklad blouzniveckého náboženství.³ Svůj pohled buduje jako sérii příběhů jednotlivých ohnisek lidových vykladačů Písma, sdružených do několika víceméně izolovaných lokalit. To lze bezesporu označit za zásadní Nešporův přístup, ukazuje tyto sekty jako z vlastního pohledu výlučná společenství lidí, pro něž augšpurský ani helvetský ritus nezobrazuje jejich představu pravé evangelické víry, diferencující se jak oblastně, tak myšlenkově. Skupiny, pro které je stěžejním motivem k vystoupení pevné vědomí, že není jiné cesty než odmítnutí cizích náboženských autorit ve jménu vlastní zbožnosti, recepce Písma a dosažení spásy v duchu středověkých heretických sekt.⁴ Jsou pro něj společenstvími, která se koncentrují kolem vůdčí osobnosti, ať je jím Řehák na Hořicku a Chlumecku, Valenta na Vysokomýtsku nebo Grill v Černilově. Na jejich schopnosti vychovat nástupce často závisí i další život hnutí v následujících generacích. Na příbězích jednotlivých skupin pak předvádí i vývoj sektářství od širokého zázemí první generace, visící na rtech učitelům víry a šířící své poselství s jasným cílem ukázat cestu ke spásě i širokému

² Eva Melmuková. *Patent zvaný toleranční*. Praha: Mladá fronta, 1999.

³ František Kutnar. *Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu*. Trojí pohled na český obrozenecký lid jako příspěvek k jeho duchovním dějinám. Praha: Historický klub, 1948, s. 165–205. Jeho pojetí blouznivecké věrouky celkem oprávněně odmítl už M. Machovec, op. cit., s. 277–282. Jeho představu o sociálně-ekonomických příčinách je rovněž nutné zavrhnout jako nepodloženou, či spíše marxisticky vymodlenou.

⁴ Viz recenzované dílo; dále Malcolm Lambert. *Středověká hereze*. Praha: Argo, 2000, s. 24. Totéž platí i o uchopení Písma u blouznivců.

okolí, včetně vládnoucí vrstvy, přes rezignaci na rozšiřování zvěsti a kvůli vyprazdňování náboženských obsahů vlastní víry začínající odpadlictví generace druhé až po uzavření hnutí do prostředí omezeného příslušníky rigidně zbožných rodů poloviny 19. století.

Velice zajímavou částí knihy jsou pasáže věnované vedlejším větvím hnutí, jež se nalézaly mimo sledovaný region, v zahraničí. Autor směřuje svůj pohled do dvou oblastí, na sever: do Slezska, Saska a Pruska, lokalit obecně známých z množství literatury,⁵ a pak především na Balkán. Navazuje tak na své starší studie.⁶ V rumunském Banátu hledá původ obyvatel osady Svatá Helena v řadách deportovaných pardubických „deistů“ a chlumeckých izraelitů, kteří byli ze svých domovů násilně vystěhováni během první vlny pronásledování sektářů v 80. letech 18. století z rozkazu Josefa II. I zde sleduje vývoj evangelického sboru podobným způsobem jako blouzniveckou evoluci v její domovině. Podrobné líčení, které by méně zasvěceného čtenáře na první pohled mohlo svádět k představě „sbírání místních kuriozit“,⁷ je nezbytné pro pochopení sektářských postojů i jejich vymezení vůči okolnímu světu. Ukazuje diferenciaci i v řadách samotných heretiků až k odchodu nejradikálnějších rodin v 80. letech 19. století do sousedního Bulharska, aby zde založili spolu se slovenskými nazareny obec Vojvodovo, kde se jejich sbor udržel až do poloviny 20. století, do období jejich návratu do Československa. Podobně sleduje stopy svatohelenského sboru i po reemigraci v 90. letech 20. století, včetně jejich zařazení do současné české společnosti.

Knihy zcela logicky graduje v poslední části, kde autor formuluje svoje pojetí dvou století východočeského sektářství. Předkládá obraz světa nepřilíh početné třetí strany rebelů toleranční doby, odmítající oficiální vynucované konfese a směřující k necírkevnímu křesťanství [?]. Zjišťuje, že jejich věrouky, jak je lze náznakově definovat, se liší podle toho, jak koryfejové hnutí uchopili Písmo a především jeho starozákonní část a Kázání na hoře, tvořící základ věrouky. Stejně tak svoji roli sehrála recepce dalších religiózních textů, včetně lidových proctví (např. písně o králi Marokánovi).

Společným rysem všech sekt je pro autora jejich pevná zakotvenost v tradiční, předmoderní společnosti, přičemž největším protivníkem není stát a jeho sankce či jím preferované i tolerované církve, ale modernistické vyprazdňování duchovního světa. S touto transformací společnosti v 19. století, kdy religiozita přestává být zásadním existencionálním momentem (i v [římsko]katolickém prostředí), je spojován také zánik lidového sektářství, jehož nositelům začaly připadat důležitější jiné, nenáboženské životní postoje a názory, ať materiální, nacionalistické, kulturní, sociální aj. Sektářství nezmizelo, pokud se dokázalo s těmito momenty vyrovnat a oddělit od vlastní niterné víry, zachovalo si však jiné charakteristiky, především vědomí vlastní výlučnosti a pojetí osobní spásy jako spiritistické skupiny přelomu

⁵ Emigrací do Saska a Pruska se v posledním desetiletí zabývá hlavně protestantská historička Edita Štěříková, např. *Z nouze o spasení*, Praha: 1992, nebo *Běh života českých emigrantů v Berlíně v 18. století*, Praha: 1999, či *Pozvání do Slezska. Vznik prvních českých emigrantských kolonií v 18. století v pruském Slezsku*, Praha: 2001.

⁶ Zdeněk R. Nešpor. *Banátští Češi jako potomci tolerančních sektářů*. Religio. Revue pro religionistiku 7, 1999, č. 2, s. 129–144, nebo také spolu s Martinou Hornofovou a Markem Jakoubkem ve čtyřech dílech in: Lidé a města. Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace 2/1999, s. 66–88; 4/2000, s. 112–141; 5/2001, s. 62–86; 8/2002, s. 85–104.

⁷ Na toto nebezpečí upozornil Jan Randák ve své recenzi na Nešporovu knihu v *DaS* (Jan R a n d á k. *Zdeněk R. Nešpor: Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století*. Dějiny a současnost 4/2004, s. 45–46. Tento názor je však nutné odmítnout, neboť právě v podrobném rozboru života daných lokalit a komunit tkví základ pro Nešporovu argumentaci pojetí a obrazu celého hnutí.

19. a 20. století nebo některé sbory později vzniklé Církve československé, jež do sebe pojaly také i potomky někdejších sektářů.⁸

Ačkoliv je toleranční sektářství jevem především regionálně omezeným na východní část Čech (navíc vnitřně velice diferencovaným a z velké části meziskupinově roztříštěným a ohraničeným, až izolovaným), představuje v české historiografii Nešporova publikace velice slibný přínos studio mentalit osvěcenské společnosti a lidové zbožnosti 18. a 19. století.

Petr ŠORM

Recenzent: **Ladislav Dlouhý**

(Historická společnost pro aktualizaci odkazu české reformace **VERITAS**)

In: **TRS, regionální noviny pro Vysoké Mýto, Choceň, Litomyšl 15, č. 7 (6.4.2006).**

Zdeněk R. Nešpor – Víra bez církve? Kritická recenze

„Pod vraclavskou strání tancovali marokáni, nechtěli nic pracovat, chtěli pořád tancovat.“ Tento popěvek z Vysokomyštska se snaží vystihnout obraz náboženského hnutí ve východních Čechách z konce 18. a první poloviny 19. století. Kdo vlastně byli oni marokáni, beránci, izraelité, abrahamité, deisté, adamité, ariáni, nicové, děti čistého živého, blouznivci a jak ještě bylo nazýváno hnutí českých nekatolíků sousedy, úředníky a spisovateli, jež se naplno projevilo po tolerančním patentu v roce 1781? Tito lidé se nechtěli už hlásit ani ke katolické, ani k některé z tolerovaných evangelických církví. Kniha Zdeněk R. Nešpora se pokouší vysvětlit vznik, vývoj a následný postupný úpadek hnutí, které nazývá tolerančním sektářstvím. Autor hledá kořeny v předtoleranční době, snaží se postihnout exil tajných nekatolíků a jejich zpětný vliv na ty, kteří z nejrůznějších důvodů zůstali doma v Čechách. V následných kapitolách sleduje vývoj kolem tolerančního patentu, nejrůznější zmatky a nedorozumění, jež vedly k tomu, že část nekatolíků, kteří se stali členy tolerovaných protestantských církví (ať reformované či luterské) se s věroukou těchto církví neztotožnili a chtěli zůstat mimo ně, taktéž nechtěli být římskými katolíky. Protože žádná z církví navazující na předbělohorské poměry nebyla povolena, docházelo ke zmatkům v sebeidentifikaci těchto lidí, které vedlo ke vzniku tolerančního sektářství. Autor sleduje genezi těchto sektářů přes vrcholné období začátku 19. století, její druhou a třetí generaci, až po úpadek tohoto hnutí. Zdeněk R. Nešpor se snaží postihnout dědictví tohoto sektářství v transformaci do lidového spiritismu, jeho úlohu při vzniku svobodné reformované církve i jeho vliv při vzniku Církve československé v roce 1920. V kapitole Víra jinde se věnuje jednak emigraci nekatolíků do Pruska, Saska a Braniborska (je dobře zpracována ve studiích Edity Štěříkové), ale také vystěhování skupiny nekatolíků z Polabí do Sedmíhradska, kam již byly dříve násilně vystěhovávány skupiny nekatolíků – sektářů v období po tolerančním patentu.

Druhá část publikace je věnována obecnému zamyšlení nad obsahem a hodnocením tolerančního sektářství jako sociálního jevu a co toto zamyšlení může přinést dnešku. Hodnocení sociálního rozměru hnutí a jeho vývoje, vysvětlení příčin a důvodů zániku i transformace tohoto hnutí i jeho odraz do dnešní doby patří k nejkontroverznějším v celé knize. Autor totiž zpochybňuje výsledky práce manželů Machovcových *Utopie blouznivců a sektářů* (Praha 1960), zvláště ani nezná výsledky bádání Františka Hyksy, místního spolupracovníka Milana Machovce. Zdeněk R. Nešpor uvádí ve své knize i některé naprosto zkreslující informace, které

⁸ Recenzované dílo, s. 195–196.

neodpovídají charakteru díla M. Machovce. Dalším terčem kritiky Zd. R. Nešpora je žijící historička Eva Melmuková, autorka knihy Patent zvaný toleranční. Vytýká jí návaznost na Machovce a starší evangelické autory. Je pravda, že přebírá Machovcovu metodu posuzování pramenů, ale to je tak asi všechno. U Melmukové je obdivuhodný přístup k prvotním pramenům, kterými byly toleranční přihlášky a které jsou hodnověrnými podklady pro její závěry. Zdeněk R. Nešpor si ovšem tak velkou námahu s prací s prameny, ani s nějakou výzkumnou prací v terénu, příliš nedělal. Ukázkou toho jsou i fotografie, které mají ilustrovat, kde oni toleranční sektáři žili. Zmíněný text „*pod vraclavskou strání, tancovali marokáni*“ umísťuje k fotografii dolní části Vraclavi, kde stěží mohli oni marokáni tancovat a snad není doloženo, že by se tam scházeli. Tím místem byla stradouňská Podhora: V knize by se našlo ještě více pochybení, ale to není cílem této úvahy. Je spíše zarážející, že na tuto publikaci byl přidělen grant a že prošla odbornou oponenturou. Proto chci tímto apelovat na místní historiky, čtenáře, kterým se dostane zmíněná kniha Zdeňka R. Nešpora do rukou, aby ji četli obezřetně, kriticky a srovnávali s konkrétními skutečnostmi, zaznamenanými jinými autory. Jen tak se nestanou obětí omylů a lajdácké práce autora, jemuž byl udělen za tuto publikaci doktorát. Nenechme se odradit a snažme se i moderní českou historickou vědu udržet na solidních základech.

Ladislav DLOUHÝ, Pardubice

Recenzent: **ThDr. Petr Melmuk, Th.D.**

(Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze – odborný asistent katedry biblistiky a judaistiky)

Zasláno v roce 2005 do Dějin a současnosti; dosud neotištěno.

Zkrácená verze recenze otištěna In: **Informační bulletin historické společnosti pro aktualizaci odkazu české reformace VERITAS 2006, č. 14, s. 19–20.**

Proč má kniha Zdeňka R. Nešpora „Víra bez církve?“ do fundované historie daleko

Knihu Mgr. et Mgr. Zdeňka R. Nešpora, Ph.D., „Víra bez církve?“ (Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století, Albis International, Ústí nad Labem 2004, 242 s., 229 Kč), doporučená čtenářstvu v loňském roce v periodiku Dějiny a současnost Janem Randákem (ĎaS č. 4/2005) je přes některé přínosné myšlenky bohužel příkladem toho, jak historická práce vypadat nemá. Randák se tehdy přejně zmiňoval o Nešporově popisu tajného nekatolictví v době před vydáním tolerančního patentu i o jeho dalším popisu událostí po roce 1781, se zvláštním zřetelem na tzv. východočeské toleranční sektářství. Randák tehdy v závěru článku uvedl, že jde o přehledné doplnění našeho obrazu o době přelomu 18. a 19. století. Zapomněl přitom ovšem zdůraznit, že jde o knihu, ve které je dosti mystifikací, polopravd a po historické stránce množství hrubých chyb.

Při historické práci je třeba pracovat především s prameny, a radovat se z toho, když je člověk objeví. Právě o podrobné pramenné studium se opírala v případě autorova tématu mj. publikace „Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě“ (vydaná v osmi sešitech s kartografickou přílohou, Oliva, Praha 1995). Tato práce totiž shrnovala nejnovější výsledky zpracování pramenů k danému tématu. Zarážející je jistě již humorná maličkost, že Nešpor tuto publikaci „skrývá“ v poznámkách ze záhadných důvodů pod jménem novozákonního myslitele 20. století R. Bultmanna. Překvapivější je však zjištění, že snad autor „Evangelíky...“ ani pořádně nečetl, jak vysvítá z jeho mnohých tvrzení: Například již otázka vyhlášení tolerančního patentu obyvatelstvu je pojednána zkresleně. Nešpor zde zastává názor, že k veřejnému vyhlášení z vůle úřadů skutečně došlo a zcela pomíjí fakta o

tehdejších jednotlivých krajích, kde se zachovaly nezvratné doklady o tom, jak se evangelíci postupně sami domáhali vyhlášení tolerančního patentu (srov. *Evangelíci...*, kap. 2, *Vznik a vývoj českých tolerančních sborů do 31. 12. 1782*, s. 28–55, kde je uvedena řada odkazů na archivní prameny). O neserióznosti Nešporova tvrzení svědčí také mnohé chyby v textu. Například na s. 33 je matoucí tvrzení o Růženě Bechnyové z Velké Lhoty u Dačic (opisuje se prostě jen chyba, na kterou se upozornilo v „*Evangelících...*“, s. 25–26). Hned na téže straně je další nesprávný údaj: „...dostatečný počet (500 plnoletých věřících nebo 100 rodin)...“ Zde je nutno podotknout, že ve znění tolerančního patentu není o plnoletosti žádná zmínka. Na s. 39 píše Nešpor: „Naopak toleranční patent prošel v městském prostředí – snad s výjimkou Prahy, kde byly ustaveny toleranční sbory – zcela nepovšimnut“. Autor zcela ignoruje, že mezi původními tolerančními sbory, poměrně významnými, byly také Vsetín, Humpolec, Nové Město na Moravě, Lysá nad Labem, příp. Brno (viz Melmuková, E.: *Patent zvaný toleranční*, *Mladá fronta* 1999, s. 182–184). Na s. 44 uvádí Nešpor mylně Jilemnici v souvislosti s vizitačními cestami po chrudimském kraji, ačkoli náležela do novobydžovského kraje. Na s. 51 se znovu nelze ubránit úsměvu: „...přestože již dnes jména těchto lidových kazatelů samozřejmě neznáme...“ Stačí si přečíst opět informace v „*Evangelících...*“ (kap. 8, *Neordinovaní pracovníci na počátku toleranční doby*, s. 113–120), kde je uvedena řada jmen těchto osobností. Na s. 61 je hrubá chyba. Píše se tam: „Jak totiž uvádí pozdější pramen, někteří evangeličtí duchovní té doby končili až v unitářském popírání božství Ježíše Krista.“ V odkazu na „pramen“ se uvádí Brož, 1956. s. 133 (jde o publikaci Ludka Brože „*Od tolerance k dnešku*“, což je pochopitelně literatura, nikoli pramen, ani pozdější). „Zajímavá“ je Nešporova úvaha na s. 64: „Není přitom jasné, zda byli vůbec přiděleni (rozuměj: „deisté“ – poznámka recenzenta) k vojenským oddílům...“ Asi byli přiděleni, když jeden z vůdců umírá jako voják v Gradišce v roce 1785 (srov. Melmuková, E.: *Patent zvaný toleranční*, s. 173 nebo „*Evangelíci...*“, s. 72). A mohlo by se tak pokračovat velmi dlouho...

Je s podivem, že právě pro onu problematiku neměl v ruce autor ani další souhrnné dílo opírající se někde i o pramenné studium – mám na mysli sborníky Barton, P. F. (ed.): *Im Lichte der Toleranz*, Wien 1981; příp. *Im Zeichen der Toleranz*, Wien 1981.

Na poli religionistiky a sektologie, kde se autor cítí být odborníkem, jsou, žel, také chyby. Na s. 49 se dočítáme o biblicistickém křesťanském základu. Pochopitelně má jít o základ biblický. Na s. 71: „přidánky“ nejsou zásahy do textu (rozuměj Bible).

Pozornější čtenář si musí dát pozor i na mystifikace. Například na s. 210: „...Docela fantastickou je i ... teorie o trvání instituční „skryté církve české reformace“ – zde autor pochybil třeba jen v té „maličkosti“, že zmíněná autorka hájila naopak tezi o neinstituční skryté církvi. Nešpor se cítí být silný v otázce tzv. sektářů. Na jedné straně pak správně tvrdí, že zápisy těch, kteří je (tzv. sektáře) hodnotí negativně, nemohou být objektivním zjištěním, ale pak se neváhá na tyto zápisy zcela nesmyslně znovu odvolávat, včetně onoho údajně nejlepšího zdroje – Vaváka (srov. s. 54: „...neexistuje lepší pramen...“). Je to ostatně pochopitelné, protože na jiném místě píše: „F. J. Vavák, který rozhodně byl v mezináboženské toleranci o hodně napřed před svými sousedy...“ (s. 62). Kdo četl Vavákovy Paměti, může jen nevěřícně „kroutit hlavou“.

Na závěr bych ještě přidal, snad už jen jako vtip, ohrazení se autora ohledně výtky (tu mu sdělil člověk, který se léta zabývá dějinami oné lokality – Vraclavi), že na fotografii na s. XVII. není citovaná samota Podhora, ale jiná část Vraclavi. Nešporova

odpověď na zmíněnou kritiku je snad dostatečně sdělná: „Umístění této fotografie, stejně jako všech ostatních, nemělo, než ilustrační význam. Kniha se musí prodávat a tomu přispějí fotografie, na kterých je něco vidět...“

Petr MELMUK